

<https://doi.org/10.53656/his2024-6-1-big>*View over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ГОЛЯМАТА КОМПЕНСАЦИОННА СДЕЛКА ОТ 1934 Г. И ПРЕОДОЛЯВАНЕТО НА КРИЗАТА В БЪЛГАРСКАТА ТЮТЮНЕВА ИНДУСТРИЯ

Доц. Марко Димитров

Университет за национално и световно стопанство

Abstract. The Great Depression (World Economic Crisis 1929 – 1933) did not significantly affect Bulgarian industry. The crisis inflicted the greatest damage on the tobacco industry because it produces tobacco products exclusively for the foreign market. The article examines the way in which the Bulgarian state manages to deal with this crisis. This is mainly due to the measures carried out by the government of the People's Bloc (1931 – 1934), which were supported and continued by the next cabinet of the Military Union and the "Union" Political Circle.

These actions of the two governments, known in the literature as the "Great Compensation Deal", represent a significant breakthrough in Bulgaria's foreign trade, which almost froze during the crisis.

The article makes a small contribution to the objective and unintended assessment of the so-called "Regime of the Nineteenth Stomach" and its place in Bulgarian economic history in the 1930s.

Keywords: business history of Bulgaria; state economic policy; business history of the 20th century; state regulation; economic institutions; economic environment; The Great Depression in Bulgaria

Реализирането на т. нар. Голяма компенсационна сделка през 1934 г. от българската държава има съществено, да не кажем, решаващо значение за преодоляването на големите трудности, в които изпадат отглеждането на тютюн и тютюневата индустрия у нас вследствие на стопанската криза (Голямата депресия) от 1929 – 1934 г. Освен в тези две сфери на производство-то положителен ефект от тази сделка има и в областта на външната търговия, държавните финанси, както и върху един от най-острите проблеми в българското стопанство по време на кризата – този със задълженията на населението към банките¹.

Тютюневият отрасъл става изключително важен за българската индустрия и външната ни търговия още през 20-те години на XX в. По време на стопанската

криза е в особено тежко състояние поради затрудненията на външните пазари и неизнесените в чужбина тютюни от реколти 1928, 1929, 1930 и 1931 г.

В подобно състояние е и износът на готови тютюневи изделия, който в годините на кризата сериозно намалява и по количество, и по стойност. Например през 1928 г. от България са изнесени 42 218 кг цигари, а през 1932 г. износът намалява на 31 348 кг (Nenov 1933, р. 83). Влошаването на условията за износ се отразява директно на състоянието на тютюневата индустрия в България, която не е под закрилата на Закона за насърчаване на индустрията от 1928 г. и голямата част от продукцията ѝ се реализира на външни пазари. През 1927 г., преди да започнат трудностите с реализацията на български тютюни и тютюневи изделия в чужбина, в страната има 53 тютюневи фабрики, а през 1932 г. те намаляват на 38 (Nenov 1933, р. 79).

Кризата в тютюневия отрасъл се отразява зле на българското стопанство в няколко насоки. На *първо място*, държавата е лишена от бюджетни приходи и това задълбочава проблемите в държавните финанси. Трудностите в тютюневия бранш съдействат и за влошаването на платежния баланс на страната поради непродадените тютюни и това води до значително намаляване на девизните приходи на държавата. Това, от своя страна, затруднява изплащането на външните задължения и другите международни прация на България, което има и външнополитически последствия.

Проблемът има и *социална страна*, изразяваща се в намаляването на доходите на част от селското население. Затрудненията с реализацията на тютюните от старите реколти засягат сериозно тютюнопроизводителите. По данни на Българската земеделска банка през 1934 г. в страната са засети близо 40% по-малко тютюневи насаждения, отколкото през 1933 г. Основната причина за това според ръководството на банката са ниските цени, които са предложени тази година от тютюнотърговците.² Проблемите в тютюневия отрасъл поставят като основна задача пред правителството на Народния блок да търси възможности за реализирането на залежалите тютюни в чужбина (Begov 1981, pp. 318 – 324).

В началото на 1934 г. усилията на кабинета приключват с успех. В средата на февруари е публикувано постановление на Министерския съвет, с което се одобряват общите условия на т.нар. компенсационна сделка. В него са изложени параметрите, по които ще се провеждат търгове за доставки на компенсационни начала на необходимите материали за някои министерства и Столичната община. Институциите бенефициенти са разделени на 5 групи. В *първа група* е включено Министерството на железниците, пощите и телеграфите, за което ще се договарят вагони, локомотиви и материали за тях, както и материали за нуждите на Дирекцията на пощите. Във *втората група* е Министерството на войната. В *третата група* е Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството. В *четвърта група* е

Министерството на земеделието и държавните имоти и в *петата* – Столичната община.³

За подбора на участниците в търга е създадена специална комисия, в която влизат по един представител на Българската народна банка (БНБ), Българската земеделска банка (БЗБ), четирите министерства и Столичната община. Резултатите от подбора на участниците се одобряват от Министерския съвет и се утвърждават от Народното събрание.⁴

В заседанието си на 17 април 1934 г. комисията разглежда 7 предложения за доставки от Великобритания, Австрия, Германия, Полша, Унгария, Франция и Чехословакия. Английското, френското и полското предложение са отхвърлени, защото съдържат неприемливи за България положения относно искания залог и начина на заплащане на старите български тютюни, които трябва да се купят от техни фирми доставчици. В предложенията на тези държави не се предвижда възможност част от тютюните да се заплащат в златни девизи, а останалото количество – по съответния клиринг (Slavov 1935, p. 490). След приключването на търга започват преговори с избраните доставчици, които се проточват поради преврата на 19 май. *Деветнайсетомайците не ги прекратяват и в началото на юни 1934 г. са договорени общите условия на сделката и е подписан заключителен протокол.*⁵

Във връзка със сключването на договорите по компенсационната сделка на 30 август Министерският съвет взема решение, с което осигурява достатъчно количество от натрупаните тютюни за реализацията на сделката. В началото на септември на основата на това решение е издадена специална наредба-закон, с която се урежда продажбата на дадени в залог тютюни от реколтите 1928 – 1931 г.⁶ Те ще се продават от Тютюневия комитет само по линията на компенсационната сделка.⁷ За тази цел Комитетът получава пълномощно от собственика на тютюните. Ако той не даде такова, то може да бъде издадено от кредитора.

С наредбата-закон са премахнати и всички възможни пречки, произтичащи от това, че тютюните от тези реколти са заложили срещу дълг. Продажбата се счита за редовна независимо дали дългът, гарантиран със заложения тютюн, е изискуем, или не. Получените суми от продажбата се разпределят между правоимащите. Наложените запори не могат да пречат за извършване на продажбата. Трябва да се отбележи и това, че продадените тютюни се изземват принудително, ако не се предадат доброволно.⁸

Освен осигуряването на повече тютюни за компенсационната сделка с наредбата-закон се преследва и друга цел, която е свързана с проблема със задълженията на населението, предизвикан също от Голямата депресия. Намирането на пазар за реализация на дадените в залог тютюни до известна степен трябва да съдейства за ликвидирането на просрочените дългове и да се облекчи по този начин кредитната система на страната.

На 31 август са финализирани два договора с Германия. Първият е общ договор по компенсационната сделка.⁹ От името на българската държава договорът е подписан от министъра на финансите П. Тодоров. От германска страна подписът е на Ото Ф. Медигер и Фридрих Айке, представители на индустриален консорциум на 42 германски фирми. Договорени са направата и доставката на индустриални произведения и извършване на монтажни работи на обща сума 631 409 131 лв.¹⁰ Срещу това България трябва да изнесе в Германия тютюн от пет последователни бъдещи реколти, започвайки от реколтата от 1933 г. По същество са утвърдени 71 специални договора на германските фирми с Главната дирекция на железниците, Главната дирекция на пощите, телеграфите и телефоните, Дирекцията на въздухоплаването, Главната дирекция на пътищата и благоустройството, Министерството на войната, Министерството на народното стопанство и Столичната община.¹¹

Вторият договор е между споменатия вече Българския тютюнев комитет (пълномощник на фирмите, собственици на тютюни от стари реколти) и германските цигарени фабрики. Той е особено важен за българския тютюнев отрасъл, защото с него се урежда продажбата на почти 3800 тона залежал български манипулиран тютюн на листа в Германия от реколтите 1928 – 1930 г. и евентуално от реколта 1931 г. Общата стойност на сделката е 273 600 000 лв.¹²

По същата схема през октомври 1934 г. Министерският съвет утвърждава и сключените на 30 септември общи договори между България, от една страна, и Австрия, Унгария и Чехословакия – от друга. Всички те, както германския, са за производство и доставка на индустриални произведения и извършване на монтажни работи срещу покупка и износ на български тютюни от 5 последователни реколти (1933 – 1938 г.).¹³

Австрийският договор е за общата сума 156 535 198 лв. От австрийска страна той е подписан от Лудвиг Павлацки, представител на 13 индустриални фирми. Заедно с него е утвърден от Министерския съвет и договор между Българския тютюнев комитет и Австрийско-българското тютюнево акционерно дружество, пълномощник на Австрийската тютюнева режия, за продажба на 939 211 кг манипулирани тютюни на листа от реколти 1928 – 1931 г. на обща сума от 67 623 192 лв.¹⁴

Компенсационните сделки с Унгария и Чехословакия са уредени по същата схема. Общият компенсационен договор с Унгария е на сума 40 200 851 лв., а договорът между Тютюневия комитет и Кралско-унгарската тютюнева режия е за 241 205 кг залежали тютюни на листа от реколти 1928 – 1931 г. за 17 366 760 лв. С Чехословакия договорът е сключен с Чехословашкия индустриален консорциум, състоящ се от 7 фирми, за 81 804 762 лв., а Чехословашката тютюнева режия се задължава да изкупи 490 829 кг за 35 339 688 лв.¹⁵

Процентното участие на отделните държави, контрагенти на България по компенсационната сделка, в общата договорена сума от 909 952 738 лв. е

следното: Германия – 69,45%; Австрия – 17,13%; Чехословакия – 9%, и Унгария – 4,42%.

В цялата схема на голямата компенсационна сделка се очертават *три основни цели*, които са преследвани от българска страна при нейното договаряне. Първите две са свързани със състоянието на тютюневия отрасъл в България и се отнасят, от една страна, до ликвидиране на последствията от световната стопанска криза в него и от друга – стремеж да се осигурят пазари за българските тютюни поне за 5 години напред в страни, които са едни от големите купувачи на тази продукция.

Третата цел е модернизация на транспортната и съобщителната инфраструктура на България. Най-същественото в тази насока е отделянето на голямо внимание и средства за Министерството на войната във връзка със започналото превъоръжаване на българската армия (Petrov pp. 91 – 96).

Съставът и сумата на доставките, които получават отделните министерства, дирекциите и Столичната община по компенсационната сделка, показват ясно насоките на модернизация. Така Главната дирекция на железниците и пристанищата договаря общо 425 001 688 лв. за доставка на пътнически и товарни вагони, локомотиви, комплексни електродинамични и механични осигурителни инсталации, комплексни спирачки, стрелки, дрезини, хладилни вагони и др. Главната дирекция на пощите договаря доставки за 129 716 851 лв. на автоматични телефонни централи, радиотелеграфни и телефонни кабели, материали за градски телефонни мрежи, монетни телефонни апарати и др. Главната дирекция на благоустройството договаря 118 015 055,60 лв. за доставки на моторни дизелови шосейни валяци, самоходни моторни каменотрошачки, автоматични аерокамери и др. Министерството на народното стопанство има договори за 27 071 525 лв. за микроскопи, хладилни инсталации и др. Столичната община договаря 90 202 274,46 лв. за доставка на трамвайни моториси и ремаркета, автобуси, моторни коли за събиране на сметта и за поливане, водопроводни тръби и др. Доставките за Министерството на войната са за сумата от 99 637 323,94 лв., а за Дирекцията на въздухоплаването – за 20 308 019 лв. (Slavov 1935, p. 490).

В договорите е създаден правно-технически механизъм, който да улесни максимално изпълнението на сделките. Предвидено е изплащането на цялата сума да е за срок от 5 години. То става чрез два вида съкровищни бонове по специална таблица, която е приложена към всеки договор. Първият вид са авансови бонове, серия „А“, а вторият – бонове серия „Б“. И двата вида бонове се изплащат в левове по курса в момента на подписването на договорите и носят 6% годишна лихва.¹⁶

Важно фискално значение има прокараният във всички договори член 3, според който всички доставки по компенсационната сделка се освобождават от вносно мито и всички други данъци, такси и бории, включително митнически

такси и гербов налог, както и от товарно право и всички такси, събирани от пристанищата. От гербов налог се освобождават, според същия член 3, и общите и специалните договори по сделката, както и цялата документация, свързана с тях. Доставчиците и доверените лица, които се изпращат от тях за участие при изпълнението на общите и специалните договори, също се освобождават от всички събирани в момента и бъдещи държавни и общински данъци, такси и бории. Те получават специални позволителни за пребиваване в страната.¹⁷

Принципът на компенсацията, който в случая е ядрото на сделката и е особено важен за българската страна, е заложен в член 8 на всички общи договори. С него се гарантира пазар за българските тютюни до 1939 г. в четирите държави, участващи в сделката. Определено е, че сумите, които фирмите доставчици получават по общите и специалните договори, *се използват задължително за закупуването на български тютюни* (курсив мой, М.Д.) от 5 последователни реколти, започвайки от 1933 и 1934 г. по текущи цени. Покупките и износът на тези тютюни стават на общо основание и отделно от съществуващите споразумения за клиринг между БНБ и националните банки на четирите държави.¹⁸

Доставчиците са длъжни да предадат на БНБ разрешителните, издадени от съответните компетентни девизни власти в своите страни. За дейността си по изкупуването и износа на българските тютюни от договорените реколти те не получават в брой пари при падежа на издадените съкровищни бонове. Сумите се блокират в БНБ и служат за изплащане на производителите на закупените от тях тютюни (Slavov 1935, p. 493).

Втората част от компенсационната сделка, която пряко засяга проблемите на тютюневия отрасъл, са договорите за покупка на натрупаните нереализирани количества обработен тютюн на листа от реколти 1928 – 1931 г. Те са неизменна част от договореното по нея, макар че имат характер на частни договори между българския тютюнев комитет и съответните цигарени фабрики от Германия, Австрия, Чехословакия и Унгария. Общо са договорени за продажба 5 499 700 кг тютюни за 395 978 400 лв.¹⁹

В договорите се предвижда създаването на Арбитражен съд за споровете при определяне на качеството на продаваните тютюни, който трябва да се състои от трима арбитри, по един от двете спореци страни и един суперарбитър, избран от тях.²⁰

Поради съществуващите различни режими на разплащане между България и четирите държави изплащането на тютюните става по различен начин за всяка от тях. Между България и Германия такава спогодба съществува от 1.IX.1932 г. (Bobchev 1939, p. 25). Според нея и съгласно допълнителното споразумение от 21.V.1933 г., което влиза в сила от 1.I.1934 г., изплащането на тютюните става изцяло в райхсмарки, които се внасят по обикновената сметка на БНБ в „Райхсбанк“.²¹

Клирингова спогодба с Австрия е сключена на 18.VII.1933 г. Тя влиза в сила от 25 юли с.г. със срок от 6 месеца. В момента на подписването на договора за покупка на стари български тютюни от Австрийската тютюнева режия между двете страни няма действащо споразумение за разплащане, защото клиринговата спогодба е денонсирана от българска страна на 30.IV.1934 г.²² Поради това разплащането е договорено конкретно, но по схемата на спрения клиринг.

По указание на БНБ австрийските фирми внасят при нейни кореспонденти в чужбина 20% от закупените тютюни в стабилна и свободна за арбитражиране валута, без да се уточнява каква. Освен това в специална сметка, открита от Австрийската народна банка на името на БНБ, се внасят 18% от сумата във френски франкове. Събраните девизи в тази сметка могат да се използват от българска страна по неин избор само за покупки на австрийски суровини и полуфабрикати. Останалите 62% от сумата от изкупените тютюни се внася в друга сметка, във френски франкове, открита от Австрийската народна банка на името на БНБ. Сумите от нея е предвидено да се използват за изплащане на съществуващи и бъдещи български търговски задължения към австрийски фирми от редовния внос (Slavov 1935, p. 495).

По подобен начин са уредени плащанията по тютюневите договори с Чехословакия и Унгария, макар че с двете държави има действащи клирингови споразумения.²³ Сумите за изкупените тютюни се внасят също в три отделни сметки на БНБ в националните банки на тези държави и са определени да се използват по направления. Запазени са и процентите – 20, 18 и 62.

Реализирането на голямата компенсационна сделка през 1934 г. има съществено положително значение за излизането на българската икономика от стопанската криза. Най-благоотворно тя се отразява на външната търговия на страната и на тютюневия бранш. През 1935 г., когато по същество започва реализацията на договорите по нея, общата стойност на вноса и износа нараства с 31% в сравнение с 1934 г. – от 4,782 млрд. лв. на 6,236 млрд. лв. Най-голямо увеличение по стойност има износът на тютюни – от 982 млн. лв. през 1934 г. на 1,384 млрд. лв., което е ръст от 41%. Увеличението на вноса засяга главно машините, железопътните и трамвайните вагони, автомобилите, металите и металните изделия.²⁴ Увеличението на вноса и износа по стойност и по количество през 1935 г., сравнено с 1934 г., се виждат добре на таблицата по-долу в текста.²⁵

Таблица

	1934 г.		1935 г.		Разлика (%)	
	Стойност (млн. лв.)	Количество (хил. т)	Стойност (млн. лв.)	Количество (хил. т)	Стойност	Количество
ВНОС	2247	246	3009	278	+25%	+12%
ИЗНОС	2535	396	3254	329	+22%	-17%

Сделката оказва влияние и върху постепенното покачване на экспортните цени на българските тютюни (Berov 1981, p. 336).

Реализацията на голямата компенсационна сделка има благотворно влияние и върху държавните финанси. Разплащането по компенсационните договори става по специален план. Това дава възможност на следващите български правителства да предвиждат по-точно сумите в разходната част на бюджетите на държавата при тяхното ежегодно съставяне, което спомага за по-точното предвиждане на държавните разходи. Изненади, създаващи предпоставки за извънбюджетни плащания във връзка с компенсационната сделка, почти не са възможни.

Компенсационната сделка има благоприятно влияние и върху платежния баланс на страната ни, макар че в това отношение нещата са по-сложни поради съществуващите клирингови споразумения между България и повечето държави, участващи в сделката. Не трябва да се забравя и фактът, че получените свободни девизи по сделката могат да се използват само за купуване на български тютюни от определените реколти. По този начин част от средствата, които българската държава отделя от бюджета за заплащане на доставките по компенсационните договори, отиват за заплащане на произведените и манипулирани в страната ни тютюни, т.е. отново се връщат в страната.

Компенсационната сделка създава благоприятни условия за ликвидирането на натрупаните и неликвидирани авансови сметки срещу залог на тютюни от старите реколти в БНБ. От тези сметки е главното вземане на банката по време на стопанската криза. Трудностите по продажбата на тези тютюни създават големи проблеми на националната кредитна институция. Централното ръководство на БНБ отчита, че след окончателното сключване на компенсационната сделка и предаването на тютюните от старите реколти на купувачите към края на 1934 г. има раздвижване по тези авансови сметки. То изразява надежда, че до края на първото полугодие на 1935 г. ще се ликвидират окончателно задълженията по тях. В началото на 1934 г. те са около 60 млн. лв. В резултат на първоначалният ефект от сделката в края на годината намаляват на 58 млн. лв.²⁶

Компенсационната сделка има и определен социален ефект. Реализацията на старите реколти тютюни и осигуреният износ на значителни количества от този артикул през следващите 5 години до 1939 г. създават добри условия за поминъка на тютюнопроизводителите, които са предимно дребни селски стопани. След нейното реализиране започва постепенно, макар и не голямо увеличение на изкупните цени на тютюна.²⁷ Подобрява се и положението на работниците от складовете за обработване на тютюн, намиращи се в големите градове, на които се гарантира по-постоянна работа и съответно по-добри доходи.

Стопанските среди в България посрещат с одобрение приключването на голямата компенсационна сделка. Тя се смята за един от успехите на деветнайсетомайското правителство в началото на неговото управление. Отчита се нейното значение за излизането на българското стопанство от кризата.²⁸ В политическите среди също има положителни отзиви за значението ѝ за българската тютюнева индустрия. Кръгове, близки до Народното социално движение на Ал. Цанков, смятат, че националният интерес диктува по-широко използване на този тип сделки, които са „реален път да се достигне възможно повишаване на местните експортни цени“. Това ще бъде „най-важният стимул за общото оживяване на стопанството“.²⁹

По малко по-различен начин се посреща сделката от международните финансови институции.³⁰ Комисарят на ОН в България Пиер Шейсон признава, че тя има благоприятно влияние върху стопанството с реализирането на тютюните от старите реколти и намаляването на напрежението в тютюневия отрасъл на България. Същевременно обаче той изразява известни опасения, че начинът, по-който е сключена сделката, не позволява България да получи свободни девизи повече от 20% от договорената сума и това може да се отрази на изплащането на външните задължения на страната в следващите пет години.³¹

Като се прибави към отбелязаното дотук в изложението положителното влияние на голямата компенсационна сделка върху българското стопанство

и ефектът от нея върху военната сфера и въоръжаването на обезкървената българска армия от Ньойския мирен договор, трудно могат да се намерят съществени аргументи против реализацията ѝ. Твърденията за някаква специални връзки и изгоди за Германия от сделката и изваждането на преден план на политически мотиви в действията на българските правителства при нейното реализиране, както и в цялостната външнотърговска ориентация на България в периода на стопанската криза и веднага след това, според нас са доста преднамерени³². В основата на действията на управляващите у нас във външнотърговската област стоят трудностите, предизвикани от стопанската криза, и стремежът те да се преодолеят. Изборът на Германия, Австрия, Чехословакия и Унгария за контрагенти по компенсационната сделка е предопределен и от обстоятелството, че Англия, Франция и Полша, другите участнички в търга през април 1934 г., не желаят разплащането да става частично в свободна валута – нещо, което е особено важно за България (Slavov 1935, p. 490).

Не трябва да се забравя, че общата външнополитическа ориентация на правителството на Народния блок и това на Военния съюз и ПК „Звено“ е насочена в друга посока, не към Германия. Това също е косвено доказателство, че мотивите за сключването на голямата компенсационна сделка са чисто икономически. А и Германия през 1933 – 1934 г. не е като Германия в навечерието на Втората световна война.

И още нещо: реализирането на голямата компенсационна сделка през 1934 г. е един от примерите, които илюстрират значителната доза приемственост в икономическата политика на кабинетите на Народния блок и на Военния съюз и ПК „Звено“ в няколко посоки (Dimitrov 2020, pp. 228 – 245). Това води до заключението, че причините за смяната на правителството на 19 май не трябва да се търсят във водената от него антикризисна политика, а някъде другаде. Те се откриват най-вече във вътрешното състояние на коалицията „Народен блок“, в нейното разложение в края на управлението, което блокира реализацията на добрите антикризисни мерки, подготвени от кабинета „Мушанов“ през 1933 г.

БЕЛЕЖКИ/NOTES

1. На този въпрос е посветена цяла статия от проф. Л. Беров, в която изчерпателно се разглеждат механизмът и икономическият ефект от този акт на българската държава, особено за българо-германските търговски отношения в навечерието на Втората световна война. В тази статия обаче се откриват някои преднамерени оценки и констатации, които страдат от известна доза идеологизиране, характерно за времето, в което е писана, а това изкривява историческата истина (Berov 1981, pp. 318 – 338).
2. Известия на БЗБ, 1934, кн. 11, с. 630.

3. Държавен вестник, бр. 259 от 14.II.1934. II постановление на Министерски съвет.
4. Пак там.
5. Софийски търговски вестник, бр. 871 от 6.VI.1934; Знаме, бр.124 от 6.VI.1934. Вестникът съобщава за сума от 909 млн. лв., но тя в действителност е по-голяма.
6. Държавен вестник, бр. 127 от 5.X.1934.
7. Тютюневият комитет е създаден на 25 април 1933 г. В него вземат участие БНБ, БЗБ, БЦКБ, Централният съюз на тютюневите кооперации, частните банки, кредитори на тютюневи фирми срещу заложените тютюни, и големите фирми, износителки на тютюни (Berov 1981, p. 321).
8. Държавен вестник, бр. 127 от 5.IX.1934.
9. Пак там, бр. 130 от 8.IX.1934.
10. Пак там.
11. Пак там. С Главната дирекция на железниците са сключени 28 договора на обща стойност 248 228 306 лв.; с Главната дирекция на пощите, телеграфите и телефоните са сключени 3 договора за сумата от 114 188 631 лв.; с Дирекцията на въздухоплаването – 5 договора за 4 520 033 лв.; с Министерството на войната – 14 договора за 67 436 588,94 лв.; с Главната дирекция на обществените сгради, пътищата и благоустройството – 10 договора за 104 699 572,60 лв.; с Министерството на народното стопанство – 2 договора за 8 103 001 лв., и със Столичната община – 9 договора на обща стойност 84 232 998, 46 лв.
12. Държавен вестник, бр.130 от 8.IX.1934 г.
13. Пак там, бр.159 от 13.X.1934 г.
14. Пак там. След договора с Германия, австрийският договор има най-голямо значение. Той включва 19 специални договора с 13 австрийски фирми на обща стойност 156 535 198 лв. срещу български тютюни от 5 реколти. Главната дирекция на железниците сключва 8 договора с австрийските фирми на сума 109 255 370 лв.; Главната дирекция на пощите и телеграфите – 1 договор на сума 15 528 220 лв.; Дирекцията по въздухоплаването – 1 договор за 732 250 лв.; Министерството на войната – 8 договора за 26 217 278 лв.; Министерството на народното стопанство – 1 договор за 4 798 080 лв.
15. Държавен вестник, бр.159 от 13.X.1934 г. Цялата сума по общия договор с Унгария е договорена между Главната дирекция на железниците и пристанищата и 4 унгарски фирми. Сумата от общия договор с Чехословакия е разпределена в 13 специални договора. Министерството на съобщенията сключва 7 договора с чехословашкия консорциум за 55 681 585 лв.; Министерството на войната – 3 договора за 5 983 457 лв.; Министерството на народното стопанство – 2 договора за 14 170 444 лв., и Столична община – 1 договор за 5 969 276 лв.

16. Държавен вестник, бр. 130 от 8.IX.1934 и бр. 159 от 13.X.1934. Съкровищните бонове серия „А“ са 4 и се издават от българската държава веднага след публикуването на указите за утвърждаване на договорите в Държавен вестник. Всеки от тях е на стойност 6,25% от общата договорена сума, т.е. общо стойността на серия „А“ 25%. Падежът на тези бонове е: за първите – след 3 месеца, за вторите – след 6 месеца, за третите – след 9 месеца, и четвъртите – след 1 година. Боновете от серия „Б“ се издават на фирмите доставчици за останалите 75% от сумата и са с падеж почти до края на 1939 г.
17. Държавен вестник, бр. 130 от 8.IX.1934; бр. 159 от 13.X.1934.
18. Пак там.
19. Пак там, бр. 130 от 8.IX.1934; бр. 159 от 13.X.1934.
20. Пак там. Създаването на такъв съд е съвсем обяснимо, като се има предвид, че тютюните са от стари реколти и доброто и правилно съхранение невинаги е възможно и налице.
21. In: ф. 258 к., оп.2, а.е.1678, л. 150, 150 (гръб). Търговските и клирингови спогодби ще се разгледат по-нататък в изложението във връзка с външно-търговската политика на държавата. At: ЦДА.
22. In: ф. 258 к., оп. 2, а.е.1678, л. 149, 149 (гръб), At: ЦДА.
23. In: ф. 258 к., оп. 2, а.е.1678, л. 142 и 148. At: ЦДА.
24. БНБ. *Месечен статистически бюлетин*, кн. 1, януари 1936 г., с. 2.
25. *Пак там*. Намалението на износа по количество се дължи на лошата реколта през 1934 г. и най-вече на по-малкия износ на царевица. В стойностно отношение обаче износът има увеличение поради повишаването на цените на основните за България износни артикули на световния пазар и поради известно реструктуриране на износа ни с увеличаването на относителния дял на другите земеделски култури освен зърнените храни и на продукти от животински произход.
26. *Отчет на БНБ за 1934 г.*, С., 1935, с. 18 – 19.
27. В цитираната от мене статия „Голямата компенсационна сделка срещу български тютюни през 1934 г. и българо-германската търговия в навечерието на Втората световна война“ Л. Беров допуска, че увеличението на изкупните цени след 1934 г. може да е стихийно и да се дължи на влиянието на общата тенденция на повишаването на цените в България. Дори това да е така, тази тенденция не би могла да влияе върху изкупните цени на тютюна, ако не са създадени благоприятните условия за развитието на тютюневия отрасъл с реализирането на голямата компенсационна сделка (Berov 1981, pp. 336).
28. *Стопанска България*, бр. 77 от 13.X.1934. Не трябва да се забравя, че подготовката и част от реализацията на Голямата компенсационна сделка са започнати от предходното правителство на Народния блок.

29. Слово, бр. 3839 от 17.IV.1935.
30. Подробно за взаимоотношенията на деветнайсетомайското правителство с Финансовия комитет на ОН – Виж: (Vachkov 1998, pp. 55 – 64).
31. Софийски търговски вестник, бр. 894, от 1.XII.1934.
32. Ще си позволим тук да не се съгласим с твърдението на проф. Л. Беров за умерения и краткотраен ефект от голямата компенсационна сделка и че тя е „...неразделна част от едно политически обусловено временно насочване на външнотърговската политика на хитлеристкия режим през 1933 – 1934 г. към частично подобряване на предлаганите от Германия цени за някои важни български експортни артикули (тютюн, царевица, яйца) с демонстративен ефект с оглед повлияване на външнополитическата ориентация на буржоазна България“ (Berov 1981, p. 334).

ЛИТЕРАТУРА

- БЕРОВ, Л. 1981. Голямата компенсационна сделка срещу български тютюни през 1934 г. и българо-германската търговия в навечерието на Втората световна война. В: *Българо-германски отношения и връзки*, т. III, София, с. 318 – 338.
- БОБЧЕВ, С. 1939. Външната търговска политика на България след войната. *Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания*, №. 4, с. 1 – 50.
- ДИМИТРОВ, М., 2014. *Държавата и икономиката в България между двете световни войни 1919 – 1939 г.* София, Издателски комплекс – УНСС.
- ДИМИТРОВ, М., 2020. Приемственост и промени в стопанската политика на българската държава по време на световната стопанска криза 1929 – 1934 г., *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. 7, с. 228 – 245.
- НЕНОВ, Л., 1981. Индустрията с тютюневи изделия в България. *Стопанска мисъл*, 1933, №. 1, с. 79 – 92.
- ПЕТРОВ, Л., 1990. *Проблеми на военната политика на България 1934 – 1939*. София, Военно издателство.
- СЛАВОВ, Г., 1935. Компенсационната сделка от 1934 г. *Финансов сборник*, №.7, с. 487 – 514.
- ВАЧКОВ, Д., 1998. Контактите на деветнайсетомайския режим с международните финансови институции. *Минало*, № 3, с. 55 – 64.

REFERENCES

- BEROV, L., 1981. The great compensation deal against Bulgarian tobacco in 1934 and the Bulgarian-German trade on the eve of the Second World War. In: *Balgaro-germanski otnoshenia i vraski*, no. 3, pp. 318 – 338. Sofia.

- BOBCHEV, K., 1939. The foreign trade policy of Bulgaria after the war. *Trudove na Statisticheskia institut za stopanski prouchvania*, no. 4, pp. 1 – 50.
- DIMITROV, M., 2014. *The state and the economy in Bulgaria between the two world wars 1919 – 1939*. Sofia: Izdatelski complex – UNWE.
- DIMITROV, M., 2020. Succession and changes in the economic policy of the Bulgarian state during the world economic crisis 1929 – 1934. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. 7, pp. 228 – 245.
- NENOV, S., 1933. The tobacco industry in Bulgaria. *Stopanska misal*, no. 1, pp. 79 – 93. Sofia.
- PETROV, L., 1990. *Problems of the military policy of Bulgaria 1934 – 1939*. Sofia: Voenno izdatelstvo.
- SLAVOV, G., 1935. The 1934 Compensatory Agreement. *Finansov sbornik*, no. 7, pp. 487 – 514.
- VACHKOV, D., 1998. The contacts of the nineteenth- May regime with international financial institutions. *Minalo*, no. 3, pp. 55 – 64.

THE GREAT COMPENSATION AGREEMENT OF 1934 AND THE OVERCOME OF THE CRISIS IN THE BULGARIAN TOBACCO INDUSTRY

✉ **Dr. Marco Dimitrov, Assoc. Prof.**
Department of Political Economy
University of National and World Economy
8 dekemvri St., 1700 Sofia
E-mail: marcon52.md@gmail.com